

СЛОВО ПРО ПІДРУЧНИКОТВОРЕННЯ

Оригінальну, змістовно цікаву та практично актуальну тему дисертаційного дослідження «Педагогічні основи ілюстрування підручників для початкових шкіл України (друга половина ХХ століття)» на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (спеціальність «Загальна педагогіка та історія педагогіки») обрала молодий науковець кафедри мистецьких дисциплін та методик їх навчання Іванна Погонець. Робота була виконана в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка під науковим керівництвом доктора педагогічних наук, професора кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти цього ж університету Ярослави Кодлюк. Успішний захист дисертаційного дослідження відбувся на засіданні спеціалізованої вченої ради ТПНУ імені Володимира Гнатюка. Нашому науковцю опонували доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної та початкової освіти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка Тетяна Гавриленко і кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Любов Прокопів.

Дисертантка зазначає, що реформування національного шкільництва в контексті концептуальних засад «Нової української школи» актуалізує проблему вдосконалення змісту освіти, використання сучасних педагогічних технологій, а також модернізації засобів навчання, серед яких важливе місце посідає шкільний підручник. З огляду на те, що в Україні триває процес створення та видання альтернативної навчальної літератури, проблема її ілюстрування набуває особливого значення, оскільки комплекс наочних зображень у підручнику є основою для формування понять; впливає на учня як у пізнавальному, так і в інтелектуальному та емоційному плані; розвиває вміння спостерігати, осмислювати побачене, зіставляти його з прочитаним. Зважаючи на те, що процес конструювання цього виду навчальної літератури тісно пов'язаний із теорією шкільного підручника як концептуальною основою творення навчальної книги, – вивчення досвіду підручникотворення другої половини ХХ століття є важливим у розробці сучасної стратегії ілюстрування підручників для закладів загальної середньої освіти.

Незважаючи на активність і різновекторність наукових пошуків, які стосуються проблеми відбору і використання наочних зображень у шкільних підручниках, багато питань цієї теми залишаються не до кінця розв'язаними. Зокрема, відсутнє теоретичне обґрунтування педагогічних вимог до ілюстрування навчальної літератури для початкової ланки освіти, способів реалізації основних функцій ілюстративного матеріалу в навчальних книгах, адресованих молодшим школярам.

Актуальність дисертаційного дослідження посилюється потребою подолання низки суперечностей, зокрема, між необхідністю використання в освітньому процесі підручників, розроблених та ілюстрованих відповідно до викликів сучасності, та відсутністю належного рівня якості їх ілюстрування в практиці підручникотворення; потребою початкової ланки освіти у високоякісних підручниках та недостатньою розробленістю науково обґрунтованих основ їхнього ілюстрування. Робота виконувалася в контексті проблематики науково-дослідної лабораторії шкільного підручника Тернопільського НПУ імені Володимира Гнатюка «Шкільний підручник як модель процесу навчання: історія, теорія, практика» та «Модернізація змісту шкільної освіти в Україні: стан та перспективи розвитку».

Об'єктом дослідження став процес ілюстрування вітчизняних шкільних підручників, а предметом – теорія і практика ілюстрування навчальних книг для початкових шкіл України другої половини ХХ століття, що й обумовило мету дослідження – розкриття педагогічних основ ілюстрування підручників для початкових шкіл України другої половини ХХ століття задля використання позитивних ідей минулого в системі вітчизняного підручникотворення, а також відповідні завдання: з'ясувати сутність, функції та видову різноманітність ілюстративного матеріалу як структурного компонента шкільного підручника; розробити модель аналізу ілюстративного матеріалу підручників для початкової школи; виокремити етапи ілюстрування підручників для початкових шкіл України другої половини ХХ століття та визначити тенденції кожного із них; підготувати науково-методичні рекомендації щодо використання ілюстративного матеріалу в підручниках для початкової школи на сучасному етапі розвитку національного шкільництва.

Джерельну базу дослідження склали матеріали відкритих фондів і фондів рідкісної книги Національної бібліотеки ім. В. Вернадського, Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника, Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. Сухомлинського, Тернопільської обласної наукової бібліотеки, наукової бібліотеки та науково-дослідної лабораторії шкільного підручника Тернопільського НПУ імені

Володимира Гнатюка, бібліотеки нашої академії.

У процесі історико-педагогічного пошуку використовувалися історична і сучасна науково-педагогічна література; урядові документи, розпорядження та постанови, законодавчі й директивні акти Міністерства народної освіти УРСР та Міністерства освіти України; психолого-педагогічні праці з проблематики теорії шкільного підручника та його ілюстрування; книгознавчі й мистецтвознавчі дослідження з розвитку книжкової графіки; періодичні видання, довідково-бібліографічні видання, шкільні підручники досліджуваного періоду.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1950–2000 роки. Вихідний рубіж – початок 50-х рр. ХХ століття, коли шкільний підручник уперше став об'єктом наукових досліджень, а ілюстративний матеріал визнано невід'ємним компонентом структури навчальної книги. Верхня межа – 2000 рік – характеризується розробкою першого Державного стандарту початкової загальної освіти і розглядається нами як своєрідний рубіж у дослідженні проблеми.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше здійснено комплексне дослідження педагогічних основ ілюстрування підручників для початкових шкіл України другої половини ХХ століття, зокрема, виокремлено етапи ілюстрування вітчизняних підручників для початкової школи другої половини ХХ та визначено тенденції кожного із цих етапів; розроблено модель аналізу ілюстративного матеріалу підручників для початкової школи, яка охоплює дидактичний, гігієнічний і художньо-естетичний критерії та відповідні їм показники; уточнено розуміння сутності, функцій, видової різноманітності ілюстративного матеріалу як структурного компонента навчальної книги; поглиблено наукові підходи до аналізу й оцінювання ілюстративного матеріалу підручників для початкової ланки освіти; набули подальшого розвитку вимоги до наочних зображень навчальних книг для молодших школярів.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає в реалізації розробленої моделі аналізу ілюстративного матеріалу підручників для початкових шкіл України, виданих у другій половині ХХ століття; підготовці науково-методичних рекомендацій щодо використання наочних зображень у структурі навчальної книги для школи першого ступеня. Рекомендації та запропонована модель можуть бути використані в процесі створення ілюстративного матеріалу для нових навчальних видань, для моніторингу якості оформлення навчальної літератури для підвищення ефективності роботи з візуальним рядом навчальної книги.

Дисертанткою здійснено натурне обстеження 140 підручників для початкових шкіл України, виданих у період другої половини ХХ століття, зібрано та опрацьовано понад 700 одиниць фотоматеріалів, що дають уявлення про ілюстрування книг для молодших школярів досліджуваного періоду.

Основні положення та науково-методичні рекомендації дослідження впроваджені в освітній процес Тернопільського НПУ імені Володимира Гнатюка, Бердянського державного педагогічного університету, Центральноукраїнського ДПУ імені Володимира Винниченка та нашої академії.

Апробація результатів дисертаційної роботи здійснена на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня. Зокрема, на міжнародних – «Ерделівські читання» (Ужгород, 2014), «IV Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання» (Київ, 2015), «Applied and Fundamental Studies in Eurasia, Africa and America» (South Africa, Cape Town, 2015), «Теорія та практика управління педагогічним процесом» (Одеса, 2015), «Проблеми сучасного підручника» (Київ, 2015, 2016, 2017), «Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія і практика» (Київ, 2020); на Всеукраїнській – «Мистецька освіта як чинник людностановлення» (Тернопіль, 2013); на регіональних – «Х звітна наукова конференція професорсько-викладацького складу за 2013 рік» (Кременець, 2014) та «Художньо-мистецькі рецепції творчості Ростислава Глуква в контексті розвитку української діаспори ХХ ст.» (Кременець, 2017). Основні результати дослідження висвітлено в 11 наукових працях автора, з яких 4 статті в наукових фахових виданнях України; 1 – у зарубіжному періодичному виданні; 2 статті в інших наукових виданнях; 4 – матеріали наукових конференцій. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (411 позицій), 5 додатків (обсягом 183 сторінки); містить 9 таблиць, 9 рисунків. Загальний обсяг дисертації – 425 сторінок, основний текст викладено на 186 сторінках.

У першому розділі «Теоретичні основи проблеми ілюстрування підручників для початкової школи» розкрито особливості ілюстрування шкільного підручника для початкової школи в історико-педагогічній ретроспективі; з'ясовано роль ілюстративного матеріалу в структурі шкільного підручника та охарактеризовано його основні функції і ви-

дову різноманітність; розкрито наукові підходи до аналізу ілюстративного матеріалу підручника; репрезентовано модель аналізу досліджуваного компонента структури підручника, адресованого молодшим школярам. Історіографічний аналіз стану наукової розробленості проблеми ілюстрування підручників для початкової школи засвідчив вплив на її вирішення таких чинників: реформування національного шкільництва, розвиток теорії шкільного підручника та розвиток книжкової графіки.

Дисертантка робить висновок, що ілюстративний матеріал – це комплекс наочних зображень і оформлювальних елементів підручника, які сприяють засвоєнню його змісту, підвищують інтерес до навчальної книги і, відповідно, до процесу навчання, а також впливають на формування світогляду школяра, збагачення його чуттєвого досвіду, естетичне виховання. Зазначене поняття охоплює такі компоненти: саме зображення, словесний супровід, що входить безпосередньо в зображення, посилення в тексті і підписи до ілюстрацій (текстівки).

Науковець вказує на форми зв'язку наочних зображень із текстом та іншими структурними компонентами підручника, виокремлює провідні ілюстрації, рівноправні з текстом, а також ті, що обслуговують текст, і приходить до висновку, що ілюстративний матеріал має забезпечувати реалізацію в підручнику таких функцій: пізнавальної, інформаційної, розвивальної, конкретизації уявлень, систематизаційної, цільової, запам'ятовування і закріплення знань, інтеграції, ергономічної, виховної, мотиваційної, естетичної.

Розроблено модель аналізу ілюстративного матеріалу підручників для учнів початкової школи, у складі якої визначено дидактичний, художньо-естетичний, гігієнічний критерії і їхні показники, а також відповідність віку учнів.

У розділі «Тенденції ілюстрування підручників для початкових шкіл України (друга половина ХХ століття)» подано результати дослідження ілюстративного матеріалу понад 140 підручників для початкової школи, здійсненого на основі дидактичного, гігієнічного та художньо-естетичного критеріїв та відповідних їм показників якості цього компонента навчальної книги; розкрито тенденції ілюстрування навчальних видань другої половини ХХ ст., адресованих молодшим школярам. Виявлено такі позитивні тенденції використання ілюстративного матеріалу в структурі навчальних книг, виданих у 50-х рр. ХХ століття.

Новим етапом у процесі ілюстрування підручників для початкової школи вважаємо період становлення державної незалежності України (4-й етап – 90-ті рр. ХХ століття – національне спрямування ілюстративного матеріалу підручників), який характеризується відродженням вітчизняної книги; модернізацією змісту освіти, створенням підруничкового фонду для початкової школи, посиленням функціонального навантаження підручника як важливого засобу навчання, виховання та розвитку школярів, актуалізацією національних художніх традицій, а відтак оновленням змісту та форм ілюстративного матеріалу нових навчальних видань.

Результатом дослідження проблеми стали науково-методичні рекомендації щодо використання ілюстративного матеріалу в підручниках, адресованих молодшим школярам, які базуються на вимогах до дидактичної та естетичної цінності наочного ряду підручника, дотримання санітарно-гігієнічних норм у процесі його створення та поділяються на загальні (вимоги до зв'язку ілюстративного матеріалу з текстом та іншими структурними компонентами підручника) і спеціальні (вимоги, що стосуються відповідності ілюстративного матеріалу віковим особливостям молодших школярів; гігієнічні вимоги до ілюстративного матеріалу підручників для початкової школи; художньо-естетичні; додаткові рекомендації до використання ілюстративного матеріалу). В дисертаційному дослідженні з'ясовано сутність поняття «ілюстративний матеріал підручника». Цей структурний компонент трактується як комплекс наочних зображень і оформлювальних елементів підручника, що сприяють більш глибокому засвоєнню змісту, підвищують інтерес до навчальної книги і, відповідно, до процесу навчання, а також впливають на формування світогляду школяра, збагачення його чуттєвого досвіду, естетичне виховання. Зазначене поняття охоплює такі компоненти: саме зображення, словесний супровід, що входить безпосередньо в зображення, посилення в тексті і підписи до ілюстрацій.

Основними функціями ілюстративного матеріалу дослідниця вважає пізнавальну, інформаційну, розвивальну, конкретизації уявлень, систематизаційну, цільову, запам'ятовування і закріплення знань, інтеграції, ергономічну, виховну, мотиваційну, естетичну.

В дисертаційному дослідженні виокремлено основні ідеї творчого ілюстрування підручників для шкіл першого ступеня. Дисертантка підкреслює, що здійснений аналіз не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми, тому наголошує на доцільності подальшого вивчення питання ілюстрування підручників для початкової ланки освіти в таких напрямках: особливості ілюстрування навчальних книг для молодших школярів поза визначеними нами хронологічними межами; оновлення підходів до використання ілюстративного матеріалу у структурі підручника нового покоління; аналіз зарубіжного досвіду з проблеми ілюстрування підручників для початкової школи, а також вивчення можливостей сучасних технологій книготворення.